

Recenzja pracy doktorskiej mgr Dominika Szczygielskiego nt. „Etos małżeńsko-rodzinny w warunkach polskiego społeczeństwa konsumpcyjnego. Studium socjologiczne”

I. Przedmiot oceny

Przyjęta do recenzji praca doktorska **mgr Dominika Szczygielskiego nt. „Etos małżeńsko-rodzinny w warunkach polskiego społeczeństwa konsumpcyjnego. Studium socjologiczne”** napisana została pod kierunkiem dr hab. Grzegorza Adamczyka. Stanowi ona zwarte opracowanie naukowe liczące 431 stron wraz z załącznikami. Wyraźnie sformułowane tezy badawcze w postaci pytań badawczych i hipotez wskazują na ukierunkowanie zainteresowań badawczych w obszarze socjologii w szczególności w socjologii moralności, rodziny i konsumpcji. Tytuł pracy został sprecyzowany trafnie i jest adekwatny do treści dysertacji doktorskiej.

II. Ważność i aktualność problematyki rozprawy

Badania nad przemianami społeczeństw europejskich wskazują na występowanie form życia zbiorowego charakterystycznego dla rozwiniętego społeczeństwa konsumpcyjnego, gdzie konsumpcja jako zjawisko społeczno-gospodarcze odgrywa jedną z centralnych ról. Przemiany społeczne w kierunku rozwiniętego społeczeństwa konsumpcyjnego dokonują się w wyniku z jednej strony wzrastającego wpływu kultury konsumpcji i wartości konsumpcyjnych na systemy aksjologiczne społeczeństwa a z drugiej strony rozwoju czynników ekonomicznych i społecznych kształtujących konsumpcję, m.in.: zmian struktury społecznej społeczeństwa, wzrost poziomu ekonomicznego życia, wzrostu produkcji i wzrostu czasu wolnego. Jednym z istotnych konsekwencji rozwoju społeczeństwa konsumpcyjnego są zmiany w rodzinie, jej funkcji, ról i znaczenia. Opiniowana praca podejmując problematykę etosu małżeńsko –rodzinnego wychodzi naprzeciw oczekiwaniom związanych z poznaniem mechanizmów wpływu społeczeństwa konsumpcyjnego i jej kultury na kierunek przemian współczesnej rodziny. Recenzowana praca obejmuje problematykę na styku subdyscyplin

socjologii moralności, konsumpcji i rodziny. Jest to ciekawe poznawczo podejście do analizy procesów społecznych we współczesnym społeczeństwie.

Autor podejmując problematykę wpływu orientacji moralnych i konsumpcyjnych na etos współczesnej rodziny wyczerpuje warunek przedsięwzięcia nowych wątków w badaniach naukowych.

Recenzowana rozprawa doktorska przybrała postać zarówno dyskusji konceptualnej, jak i prezentacji empirycznej oraz wniosków o charakterze aplikacyjnym. Jest to ciekawa praca, która stawia interesujące i aktualne pytania badawcze. Autor wnikliwie analizuje podjętą problematykę, w szczególności kładzie nacisk na uwarunkowania orientacji moralnej i orientacji konsumpcyjnej i ich wpływ na etos małżeńsko-rodzinny. Analizuje i opisuje je z perspektywy socjologicznej, co należy uznać za właściwe podejście z punktu widzenia tematyki rozprawy doktorskiej. W rozprawie doktorskiej Autor wykorzystał przede wszystkim literaturę z zakresu socjologii moralności, rodziny i konsumpcji.

III. Ocena układu, struktury i celu rozprawy

Rozprawa składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisu tabel oraz załącznika zawierającego kwestionariusz ankiety CAWI. Struktura rozprawy jest prawidłowa, poszczególne rozdziały wprowadzają czytelnika w coraz bardziej szczegółowe w obszar etosu małżeńsko-rodzinnego.

We wstępie jasno określono cele dysertacji, po pierwsze cel główny, w którym założono „weryfikację tezy zakładającej współwystępowanie wybranych typów orientacji konsumenckich charakterystycznych dla społeczeństwa konsumpcyjnego i wybranych typów etosowego życia małżeńskiego i rodzinnego powiązanych z określonymi typami moralności”, po drugie dziewięć celów szczegółowych, w treści odnoszących się do części badawczej. Cele te Autor powtórzył w podrozdziale 3.1 na str. 128. Oceniając budowę i zasadność celu dysertacji doktorskiej należy stwierdzić jego poprawność i możliwość realizacji w procesie badawczym.

W aspekcie formalnym struktura rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Doktorant sprawnie posługuje się literaturą przedmiotu i innymi materiałami w toku prowadzenia własnych rozważań. Konstrukcję rozdziałów cechuje logiczny układ oraz właściwy podział i prezentacja treści, wszystkie jej części są uszeregowane w taki sposób, że stopniowo wprowadzają czytelnika w podjętą przez Autora problematykę. Nazwy rozdziałów odpowiadają zawartości.

Autor wykorzystał bogatą literaturę (358 pozycji) i raportów z badań (11), w tym aktualną literaturę obcojęzyczną (58), co świadczy o dobrym rozpoznaniu problematyki związanej z moralnością i konsumpcją.

Cytowane i przywołane publikacje naukowe wraz z raportami badawczymi tworzą kompleksowe źródła bibliograficzne, wskazujące na szeroki przegląd literatury dokonany przez Doktoranta. Literatura została właściwie dobrana do opisywanej tematyki.

IV Ocena strony formalnej rozprawy

Formalna strona pracy została oceniona pozytywnie. Cechuje ją poprawny język, właściwe opanowanie techniki pisanie pracy i komunikatywność. Doktorant wykazał się umiejętnością w analizach wyników badań i konstruowania wniosków.

V Ocena merytoryczna rozprawy

Pierwszą część rozprawy, którą stanowiły dwa rozdziały poświęcono rozważaniom teoretycznym moralności i społeczeństwa konsumpcyjnego. Stanowią one konceptualizację badań i obejmują prezentację definicji pojęć wykorzystywanych w projekcie badań empirycznych. W pierwszym rozdziale Doktorant przedstawił różne punkty widzenia na moralność i jej funkcje we współczesnym społeczeństwie i etos, w tym etos małżeńsko-rodzinny. W rozważaniach dominuje perspektywa socjologiczna w analizie koncepcji moralności. Autor omówił najważniejsze podejścia charakterystyczne dla socjologii moralności tj. Thomasa Luckmanna, Emila Durkheima, Georga Simmela, Maxa Webera, Marii Ossowskiej. Przy czym najszerzej opisał podejście Janusza Mariańskiego, co należy uznać za właściwe z perspektywy socjologii moralności. W kontekście tej analizy postawił szereg pytań, które mogą stanowić przesłankę do badań zmian w obszarze moralności w społeczeństwach ponowoczesnych. W dalszej części tego rozdziału Autor podjął dyskusję nad etosem jako kategorią opisującą orientacje moralne grup społecznych. Przedstawił szereg koncepcji etosu w różnych kontekstach tj. moralności, stylu życia, praktyki społecznej, obyczajów itd. Interesującą częścią tych rozważań jest prezentacja przemian etosu społeczeństwa polskiego. W trzecim podrozdziale Autor podjął się zadania opisu etosu małżeńsko-rodzinnego w kontekście przemian społecznych. Wskazał, iż najważniejszym elementem tego typu etosu są wartości, prezentując ich różne koncepcje tj. Klagesa, Ingleharda, Mariańskiego, Ziółkowskiego. Autor referując różne podejścia nie podjął próby ich krytyki ani nie przedstawił swojego stanowiska wobec opisywanych koncepcji etosu. W oparciu o analizę demograficzną podjął próbę określenia wzorów zawierania małżeństw i

symptomów przemian norm życia rodzinno-mażeńskiego w Polsce. W tej części rozdziału postawił interesujące pytania: „Czy w ponowoczesnej rzeczywistości w Polsce mentalność urynkowania, ideologia konsumpcyjnego stylu życia i wtyrany racjonalizm kalkulowania oraz odejmowania decyzji przekłada się na sposób, w jaki realizuje się w Polsce najważniejsze zadania i role życiowe związane z rodziną i myśli o rodzinie i małżeństwie?” których odpowiedzi mogą stanowić nowe sposoby interpretacji i określenia czynników warunkujących przemianę wartości małżeństwa i rodziny w Polsce. Te pytania mogą stanowić punkt wyjścia do kolejnych badań Autora. Najciekawszą częścią tego rozdziału jest prezentacja nowego podejścia do rodziny i jej przemian we współczesnej Polsce.

W kolejnym rozdziale Autor przedstawił rozważania dotyczące rozwoju społeczeństwa konsumpcyjnego, jego cech i oddziaływania kultury konsumpcyjnej na różne aspekty życia społecznego. W interesujący sposób opisał najważniejsze kwestie związane z narodzinami społeczeństwa konsumpcyjnego w Anglii i jego rozwój. W oparciu o literaturę anglojęzyczną poświęconą społeczeństwu konsumpcyjnemu i rewolucji konsumpcyjnej scharakteryzował genezę i proces jego rozwoju. Jest to ciekawy fragment pracy doktorskiej z uwagi na odniesienia do źródeł literaturowych poświęconych temu zagadnieniu. Szkoda, że nie opisał przejścia od społeczeństwa masowej konsumpcji charakterystycznego dla dziewiętnastowiecznego społeczeństwa i pierwszej połowy dwudziestego wieku do rozwiniętego społeczeństwa konsumpcyjnego współczesnego świata. W dalszej kolejności podjął dyskusję nad cechami społeczeństwa konsumpcyjnego. Najciekawszą częścią tych rozważań jest fragment tekstu poświęcony relacjom jednostki ze społeczeństwem konsumpcyjnym. Sednem rozważań o społeczeństwie konsumpcyjnym jest opis przemian etosu małżeńsko-rodzinnego w warunkach społeczeństwa konsumpcyjnego w Polsce. Autor wykorzystując dane wtórne pochodzące z różnych badań socjologicznych uwypuklił najważniejsze zmiany w postrzeganiu rodziny i jej funkcji w Polsce.

Konkludując, wysoko oceniam część teoretyczną pracy, która stanowi podstawę do formułowania pytań badawczych i hipotez dotyczących etosu małżeńsko-rodzinnego w Polsce.

Część drugą poświęcono operacjonalizacji przedmiotu badań, budowie narzędzia badawczego i opisowi badań pilotażowych. Autor przedstawił w nim szczegółowy opis zakresu i metodyki badań, przybliżył zastosowane techniki badawcze, dobór badanych podmiotów i sposób przeprowadzenia badań. Szeroko opisał problem badawczy, przedmiot i sformułował czternaście pytań badawczych, które koncentrują się na obszarze etosu małżeńsko-rodzinnego, orientacji moralnych i orientacji konsumenckiej (str. 129).

Konsekwencją przyjętych pytań badawczych było sformułowanie dwudziestu pięciu hipotez badawczych. Oceniając dobór założeń do badanego problemu należy stwierdzić w większości ich poprawność i możliwość empirycznej weryfikacji. Wątpliwość budzi złożoność poszczególnych hipotez polegająca na wskazaniu wpływu wielu zmiennych niezależnych na zmienną zależną. Konstrukcja hipotezy zawierająca niekiedy 11 zmiennych niezależnych w znacznym stopniu utrudnia jej weryfikację, ponieważ uznanie w całości założonej hipotezy za prawdziwą wymaga stwierdzenia, iż wszystkie zmienne niezależne w równym stopniu wpływają na zmienną zależną.

Autor wskazał na dużą trudność w doborze wskaźników umożliwiających wyłonienie poszczególne typy etosu małżeńsko-rodzinnych. Przy czym wykorzystanie do ustalenia tych typów teorii postaw i wartości należy uznać za zasadne. W celu weryfikacji narzędzia badawczego przeprowadził pilotaż, w wyniku którego zmodyfikował sformułowania w niektórych pytaniach, co poprawiło jego jakość. W podrozdziale 3.4 poświęconemu realizacji badań terenowych przedstawił zastosowane metody i techniki doboru próby badawczej. Wybrana do badań próba badawcza osób żyjących w związkach formalnych i nieformalnych była reprezentatywna ze względu na płeć, wiek i województwo. Badania zostały przeprowadzone na ogólnopolskiej, reprezentatywnej statystycznie próbie 1142 dorosłych respondentów, co należy uznać za dużą zaletę przeprowadzonych badań. Przy prezentacji metod badawczych wykorzystanych w badaniach Autor w sposób bardzo oszczędny przedstawił zastosowaną metodę badawczą, według niego była to metoda ankiety internetowej CAWI zrealizowana w ramach panelu internautów (str.143). Moim zdaniem była to raczej była technika badawcza niż metoda badawcza.

Część trzecia rozprawy doktorskiej stanowi prezentacja empiryczna zebranego pierwotnego materiału badawczego. Rozpoczyna ją rozdział czwarty poświęcony prezentacji badań nad formami orientacji moralnych. Autor zamieścił w nim wyniki badań ilościowych nad orientacjami moralnymi i ich typologii. Jako podstawę do badań orientacji moralnych przyjął typologię Krzysztofa Kicińskiego, w oparciu o którą zbudował zestaw wskaźników opisujących poszczególne typy moralności. W identyfikacji spójnych segmentów reprezentujących dany typ moralności zastosował analizę czynnikową. W celu określenia związków między zmiennymi zastosował m.in. test niezależności χ^2 i wynikający z niego wskaźnik korelacji V Cramera. Przy czym w większości wartości χ^2 była znacząca, to jednak wskaźnik V Cramera obrazujący siłę zależności osiągał niewielkie wartości. Osiągnięciem Autora jest zidentyfikowanie najważniejszych orientacji moralnych tj. orientacji wzajemnościowej i prospołecznej i ich cech. Kolejnym etapem badań Autora było określenie

uwarunkowań typów moralności Polaków wyłonionych na podstawie założeń teoretycznych. Autor poddał analizie społeczno-demograficzne i indywidualno-kulturowe uwarunkowania orientacji moralnych. W przypadku drugiej grupy uwarunkowań do ich identyfikacji zastosował m.in. skale samooceny SES Morrisa Rosenberga, skalę pomiaru postaw wobec materializmu Małgorzaty Górnik-Durose. W podsumowaniu tego rozdziału Autor wskazał na to, iż w toku testowania hipotez część z hipotez z grupy I nie potwierdził się w całości ponieważ niektóre zmienne niezależne nie wykazały związku ze zmienną niezależną, co potwierdziło moją uwagę przy omawianiu poprawności budowy hipotez.

Kolejny rozdział poświęcono kluczowej dla pracy doktorskiej problematyce etosu małżeńsko-rodzinnemu Polaków. Doktorant do wyłonienia typów tego etosu wykorzystał teorię Helmuta Klagesa, w ramach koncepcji społeczeństwa przemian wartości. W oparciu o nią wyodrębnił następujące typy segmentów stosu małżeńsko-rodzinnego tj. idealistów, realistów, konwencjonalistów i zrezygnowanych. Należy zaznaczyć, że był to trafny wybór ponieważ pozwoliło mu to określić najważniejsze typy badanego etosu. Do określenia poszczególnych typów etosu wykorzystał zróżnicowane techniki statystyczne: analizę czynnikową, analizę rzetelności, procedury budowy indeksów i analizy skupień. W kolejnym kroku badawczym podjął próbę określenia uwarunkowań społeczno-demograficznych etosu małżeńsko-rodzinnego. W oparciu o jej analizę sporządził portret socjologiczny wyłonionych typów etosu. Podjął również próbę zidentyfikowania wpływu indywidualno-kulturowych uwarunkowań na etos małżeńsko-rodzinny. Przeprowadzona analiza pozwoliła określić profil indywidualno-kulturowy, jaki wyróżnia przedstawiciele poszczególnych segmentów etosu. Podobnie jak poprzednio oceniany rozdział cechuje go zwięzłość analizy, stosowanie technik statystycznych pozwalających wykryć zależności między badanymi zmiennymi i wnioski odpowiadające osiągniętym wynikom badań.

Rozdział szósty poświęcono określeniu najważniejszych orientacji konsumenckich we współczesnym społeczeństwie polskim. W tym celu wyodrębniono główne typy konsumentów na podstawie technik analizy materiału empirycznego. Uzyskane wyniki konfrontowano z innymi uzyskanymi przez innych badaczy. W celu określenia stylów robienia zakupów Autor wykorzystał skalę K. Wądołowską, skalę E. Langego i skalę G. Scerhorna. Wygenerowane skale pozwoliły określić typy orientacji konsumenckich: behawioralną, emocjonalną, ekonomiczną demonstratywną oraz racjonalną. Interesującą częścią tego rozdziału jest zbudowanie statystycznego obrazu konsumentów przynależnych do poszczególnych orientacji. Jest to najciekawszy rozdział pod względem merytorycznym.

Ostatni rozdział jest zwiezczeniem analiz badawczych obejmujących określenie związków między etosem małżeńsko-rodzinnym a orientacjami moralnymi i konsumenckimi. Autor usadowia swoje badania w szerszym kontekście, odnosząc swoje wyniki do badań innych społeczeństw w szczególności amerykańskiego i niemieckiego. Ciekawie poznawczo jest określenie wybranych zmiennych socjo-demograficznych wystąpienia poszczególnych typów etosu małżeńsko-rodzinnego w ramach binarnej regresji logistycznej.

Recenzowaną pracę kończy zakończenie, w którym na podstawie zgromadzonego materiału badawczego sformułowano klarowne i przejrzyste wnioski końcowe. Są one w pełni uzasadnione. Cenne jest wskazanie obszarów niezbadanych jeszcze przez socjologów odnoszących się do konsumpcji nieostentacyjnej, która wydaje się cechować jednostki o wysokim kapitale kulturowym i społecznym.

Przechodząc do szczegółowej oceny zawartości pracy warto podkreślić znajomość problematyki trzech subdyscyplin socjologii tj. moralności, konsumpcji i rodziny przez Autora. Metody prowadzenia rozważań naukowych są adekwatne do charakteru i rangi rozprawy doktorskiej. Konstrukcja pracy jest spójna i logiczna, a struktura merytorycznie poprawna. Wśród walorów pracy na uwagę zasługuje poprawność metodologiczna w rozstrzygnięciu poszczególnych kwestii i zagadnień prezentowanych w rozprawie, obejmująca wszystkie kolejne elementy wyводу: od formułowania celów, problemu badawczego, problemów szczegółowych, założeń aż po ich właściwą weryfikację oraz proponowane rozwiązanie problemu badawczego. Określenie celów, pytań badawczych i założeń należy uznać za prawidłowe i adekwatne do tematu pracy. Świadczy to o rozpoznaniu przez Autora obszarów problemowych, powiązanych z socjologią moralności, konsumpcji i w mniejszym stopniu rodziny. W toku badań Autor konsekwentnie dążył do realizacji wyznaczonego celu. Na pochwałę zasługuje właściwy dobór i poprawność stosowanych technik statystycznych w części empirycznej co świadczy o ich znajomości i właściwej analizie. Zaletą pracy jest podbudowa teoretyczna problemów będących przedmiotem szczegółowych badań w każdym rozdziale w części trzeciej.

Praca przyczynia się do lepszego poznania problematyki wykorzystania etosu małżeńsko-rodzinnego. Rozpoznanie powiązań pomiędzy etosem małżeńsko-rodzinnym a moralnością i konsumpcją, uważam za istotny walor recenzowanej pracy i oryginalny wkład Autora w obszar socjologii moralności i konsumpcji.

Za cenne i oryginalne w sensie poznawczym można uznać następujące elementy rozprawy:

- przygotowanie wnikliwego i kompetentnego studium wiedzy dotyczącego znaczenia etosu małżeńsko-rodzinnego we współczesnym społeczeństwie polskim, oparte na analizie polskiej i obcojęzycznej literatury przedmiotu;
- zbudowanie typologii etosu małżeńsko-rodzinnego i orientacji moralnej oraz orientacji konsumenckiej.
- Przedstawienie gezezy i mechanizmów rozwoju społeczeństwa konsumpcyjnego w XIX i XX wieku,
- zidentyfikowanie czynników determinujących zakres występowania poszczególnych segmentów etosu małżeńsko – rodzinnego oraz orientacji moralnych i konsumenckich we współczesnym społeczeństwie polskim na podstawie wyników badań własnych;

Za największą zaletę przedstawionej mi do recenzji rozprawy uważam jej część badawczą. Docenić należy przy tym przede wszystkim jakość przeprowadzonych badań oraz ich opracowanie.

VI Uwagi dyskusyjne

W recenzowanej pracy obok przedstawionych w pkt. IV I V wielu zalet pojawiają się elementy dyskusyjne i krytyczne wymagające wyjaśnień. Odnosi się to przede wszystkim do takich kwestii, jak:

1. Na str. 34 Autor przedstawił analizę wartości w naukach społecznych jedynie w oparciu o koncepcje Jana Szczepańskiego, Floriana Znanienckiego Clyda Kluchohna, Stanisława Ossowskiego, Marię Misztal. Szkoda, że nie rozszerzył tej analizy o koncepcje wartości Schwarca i Rockerh.
2. W analizach krzyżowych między zmienną niezależną wiek a zmiennymi zależnymi np. typami orientacji moralnych na str. 171 występuje kategoria 18-29 lat, do której wchodzi 18 respondentów. Autor stosuje analizę procentową, o którą trudno w sytuacji kiedy do tej kategorii zaliczono jedynie 18 respondentów.
3. Wątpliwość budzą wskaźniki zmiennej dochód gospodarstwa domowego na 1 osobę tj. znacznie niższe niż przeciętne, nieco niższe niż przeciętne, przeciętne, nieco wyższe niż przeciętne, znacznie wyższe niż przeciętne. Wskaźniki te są nieostre, w związku z tym mogą być rozumiane w różnym sposób przez respondentów. W szczególności kategoria przeciętne.
4. Inne uwagi dyskusyjne zawarłem w rozdziale V.

VI Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska dotyczy przemian etosu małżeńsko-rodzinnego. Jest to problematyka osadzona w subdyscyplinie socjologii moralności, socjologii konsumpcji i socjologii rodziny. Zatem spełnia wymagania związków z dyscypliną w której realizowany jest przewód doktorski. Doktorant wykazał się samodzielnością przy konstruowaniu wniosków z badań, umiejętnością formułowania celów i pytań badawczych, a także ich weryfikacji na podstawie analizy samodzielnie przeprowadzonych badań. Biorąc pod uwagę poziom naukowy pracy oraz moją pozytywną ocenę merytorycznej i formalnej strony dysertacji stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Dominika Szczygielskiego nt. „Etos małżeńsko-rodzinny w warunkach polskiego społeczeństwa konsumpcyjnego. Studium socjologiczne” napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Grzegorza Adamczyka na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, spełnia warunki określone w Ustawie o stopniach i tytule naukowym i tytułach naukowych z dnia 14 marca 2003r. i dlatego wnoszę o dopuszczenie mgr Dominika Szczygielskiego do dalszego postępowania zmierzającego do nadania doktora nauk socjologicznych. Jednocześnie wnoszę o jej wyróżnienie ze względu na wysoki poziom naukowych, kompetentną analizę zebranego materiału badawczego i nową jakość w obszarze badań powiązań między moralnością, konsumpcją i rodziną. Recenzowana praca w całości spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, a nawet je znacząco przewyższa.

Feliks Był